

Наталія Чудик,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету

РЕФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Проведено теоретичний аналіз наукових і нормативних підходів до пріоритетних напрямів судової реформи в Україні. Зроблено узагальнення законодавчих змін в національному законодавстві. Визначено актуальні проблеми впровадження в практику нових підходів щодо здійснення правосуддя.

Ключові слова: правосуддя, судова реформа, судова система, судова влада.

Чудик Н. О.

Реформирование судебной власти в Украине

Проведен теоретический анализ научных и нормативных подходов к приоритетным направлениям судебной реформы в Украине. Сделано обобщение законодательных изменений в национальном законодательстве. Определены актуальные проблемы внедрения в практику новых подходов в осуществлении правосудия.

Ключевые слова: правосудие, судебная реформа, судебная система, судебная власть.

Chudyk N.

Reform of the judiciary in Ukraine

In the article the theoretical analysis of scientific and regulatory approaches to priority areas of judicial reform in Ukraine. Made generalization legislative changes in national legislation. The urgent problems of implementation in practice of new approaches to the administration of justice.

Keywords: justice, judicial reform, the judiciary.

Постановка проблеми. Необхідність системного реформування українського правосуддя сьогодні є однією з найважливіших потреб держави. Розуміння такої необхідності присутнє на всіх щаблях нашого суспільства.

Рівень суспільної довіри до судової гілки влади в Україні традиційно є дуже низьким і за деякими даними найменшим серед усіх гілок державної влади. Про це свідчать результати опитування населення, що було проведено Фондом «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру ім. О. Разумкова у грудні 2014 р. Необхідність проведення судової реформи в Україні підтримує більшість українських громадян, причому 46% вважають, що ця реформа – одне з найбільш нагальних завдань і має розпочинатися якнайшвидше. Довіряють українським судам лише 9% опитаних громадян, а недовіру їм виказують 81%.

У березні 2015 р., за даними Центру ім. О. Разумкова, рівень довіри до судів знизився до критичних відсотків: лише 1,1% опитаних повністю довіряють судам, 9,5% – переважно довіряють.

Втішає той факт, що серед людей, які безпосередньо зверталися до суду, рівень такої довіри більший. За даними проекту «Справедливе правосуддя», близько 16% респондентів, які брали участь у судових засіданнях щонайменше раз за останні три роки, довіряють судовій владі, а серед респондентів, які не брали участі в судових засіданнях, лише 4% виявили довіру до суду. (Національне опитування громадської думки щодо демократичних та економічних реформ, судової реформи та щодо впровадження Закону України «Про очищення влади», проведене компанією GfK Ukraine у 2015 р.).

Враховуючи все вищесказане, проведення судової реформи в Україні було просто необхідним, оскільки у результаті успішного реформування органів правосуддя зросте довіра до суду. Україна зрівняється з рівнем європейських держав у міжнародних рейтингах щодо подолання корупції, незалежності правосуддя, доступності.

Аналіз досліджень і публікацій. Проаналізовано наукові погляди таких вчених, як: С. Балан., О. Антонюк., О. Хотинська-Нор. Також здійснено аналіз норм національного та міжнародного законодавства. Проте слід зазначити, що реформування правосуддя в Україні на сучасному етапі потребує додаткового наукового осмислення та пошуків найбільш дієвих механізмів реалізації.

Реформування судової влади було проведено з метою реальної реалізації права кожної людини і громадянина на справедливий і незалежний розгляд його справи. Шляхом досягнення даної мети

є очищення судової системи від непрофесійних, корумпованих і політично заангажованих суддів, так і через реформування судової системи та підвищення рівня правової культури громадян України.

В результаті реформи правосуддя, на наш погляд, судді мають стати незалежними, має зникнути корупція в судах, що, в свою чергу, забезпечить відновлення довіри суспільства до судової влади.

Метою статті є загальнотеоретичний та практичний аналіз проведення судової реформи на сучасному етапі в Україні.

Виклад основного матеріалу. 30 вересня 2016 р., одночасно зі змінами до Конституції України щодо правосуддя, вступив в силу Закон України «Про судоустрій і статус суддів», який Верховна Рада прийняла 2 червня 2016 р. Судову систему чекають насправді серйозні зміни – фактично всі рівні судів будуть реорганізовані, зміниться порядок призначення суддів, а їх недоторканність буде обмежена.

Можна виділити кілька основних новацій, передбачених судовою реформою. Насамперед, це перетворення чотирирівневої судової системи на трирівневу (місцеві/окружні суди – апеляційні суди – новий Верховний Суд). Вищий господарський суд, Вищий адміністративний суд, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ ліквідуються, але спеціалізація судочинства залишиться. Так, у складі нового Верховного Суду України будуть діяти такі інституції:

- Велика Палата Верховного Суду;
- Касаційний адміністративний суд;
- Касаційний господарський суд;
- Касаційний кримінальний суд;
- Касаційний цивільний суд.

Формування складу нового Верховного Суду відбуватиметься на конкурсній основі. При цьому, до конкурсу на посаду судді ВС України будуть допускати не лише діючих суддів, а й кандидатів із не менш як 10-річним стажем наукової роботи у сфері права або адвокатської діяльності. З одного боку, це дасть можливість залучити нові обличчя у судову систему і, можливо, змінити ті негативні практики, які в ній поширені. З іншого боку, існують побоювання, що призначення на посаду судді цього найвищого судового органу людей без досвіду може негативно позначитися на якості його роботи.

Усі районні, міжрайонні, міські суди замінять на окружні суди. Апеляційні суди, які утворюються в апеляційних округах розглядатимуть цивільні та кримінальні справи. Відповідно до закону, у складі апеляційного суду можуть утворюватися судові палати з розгляду окремих категорій справ.

Також у рамках реформи створюється Вищий антикорупційний суд та Вищий суд з питань інтелектуальної власності. Ці суди будуть діяти як суди першої інстанції, а їх рішення зможе переглядати тільки Верховний Суд України.

Перехід до трирівневої судової системи фахівці пояснюють тим, що це давня рекомендація Венеціанської комісії і пов'язана вона з тим, що чотирирівнева система, яка існує в Україні зараз, забирає значно більше часу для остаточного вирішення тієї чи іншої справи. Між цими інстанціями справи можуть гуляти багато років. Відповідно, це порушує розумні терміни розгляду проваджень, а також це доволі дорого як для самої особи, яка судиться, так і для держави, яка змушена утримувати ці чотири рівні судів. Тому такі зміни мають сприяти прискоренню розгляду справ й економії державних ресурсів.

Водночас відкритим залишається питання: чи не зависнуть у часі справи, які вже є на розгляді в нинішніх судах, поки відбуватиметься трансформація цієї системи і передача повноважень від одних судів до інших.

На формування нового Верховного Суду України передбачено півроку від набрання чинності законом. Тобто до кінця березня має бути призначено не менше, як 65 суддів (приблизно з двохсот, передбачених законом). Вони повинні налагодити можливості для функціонування цього органу, сформувати апарат і т. д. І коли вони будуть готові здійснювати правосуддя – зроблять відповідне оголошення. «Закон не встановлює чітких термінів для цього», – зазначає заступник голови правління Центру політико-правових реформ Роман Куйбіда.

Поки законодавець не найкраще прописав цей момент, але ми не виключаємо, що це може бути змінено пізніше, під час внесення змін до Процесуального кодексу. У цьому законі зазначається, що як тільки-но починає працювати новий Верховний Суд, вищі суди разом з попереднім Верховним Судом припиняють свою діяльність і передають усі справи на розгляд уже нового Суду. Як на нас, це вбивча норма для нового Верховного суду, тому що він просто втоне в цих справах. По-перше, кількість суддів там буде значно меншою. По-друге, величезну кількість справ спеціально можуть не розглядати, щоб передати їх

Верховному Суду. Тому краще було б таке рішення: суди ще певний термін працюють паралельно з новим Верховним судом і закінчують розгляд справ, а до новоствореного органу надходять лише нові заяви.

Принциповим нововведенням є зміна порядку призначення і переведення суддів, тоді як раніше суддів призначав на посаду спочатку на п'ять років Президент, а потім обирала безстроково Верховна Рада України, реформою передбачено призначення суддів одразу безстроково. При цьому Президент України тільки призначатиме на посаду і не матиме жодного стосунку до подальшої кар'єри судді – так само, як і парламент. Судді призначатимуться виключно за результатами публічного конкурсу та кваліфікаційного оцінювання. За задумом авторів реформи, це дозволить служителям Феміди не потрапляти в залежність від політичних органів.

Також закон підвищує вік кандидата на посаду судді – з 25 до 30 років. При цьому кандидат має бути не старше шістдесяти п'яти років. Він повинен мати вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права не менше п'яти років.

Рішення про звільнення судді тепер прийматиме Вища рада правосуддя, яка утворюється замість Вищої ради юстиції. «Це значно прискорить час звільнення. Раніше, наприклад, ми мали ситуацію, коли на розгляді Президента чи парламенту впродовж багатьох місяців чи, навіть, понад рік перебували заяви суддів про звільнення їх з посади або подання Вищої ради юстиції про звільнення суддів за порушення присяги і впродовж тривалого часу ці подання не розглядалися», – зазначає Роман Куйбіда.

На його думку, цей закон створює умови для суттєвого оновлення суддівського корпусу і для підвищення незалежності суддів, а також їхньої відповідальності.

Планується, що всі судді будуть проходити кваліфікаційне оцінювання, за результатами якого вони можуть бути звільнені з посади. Тоді як зараз таких суддів, які не проходять це оцінювання, відправляють на навчання, а потім повторно проводять оцінювання.

При Вищій кваліфікаційній комісії суддів України створено Громадську раду доброчесності, яка буде допомагати комісії у встановленні відповідності судді або кандидата на посаду судді критеріям професійної етики. Щоправда, її висновки будуть мати лише рекомендаційний характер.

Окрім того, передбачено нову підставу для звільнення судді з посади, якої раніше в законодавстві не було, – якщо суддя не зможе довести легальність походження свого майна, тобто якщо його статки перевищують легальні доходи.

Науковий консультант з правових питань Центру Разумкова Віктор Мусіяка вважає, що в ухвалені законодавчих змінах достатньо положень для створення ситуації, максимально несприятливої для корупції. Водночас експерт констатує, що одних лише законодавчих норм недостатньо і, звісно ж, усе залежить від того, як ці положення будуть реалізовані на практиці.

Обмеження суддівської недоторканності – це один довгоочікуваний момент судової реформи. Однак про повне зняття недоторканності йтиметься лише в тих випадках, коли суддю застали на місці злочину.

Раніше без згоди парламенту затримати суддю було неможливо. Судова реформа передбачає лише згоду Вищої ради правосуддя. А це орган неполітичний і працюватиме він практично постійно, на відміну від Верховної Ради, яка працює сесійно. Нагадаємо, коли виникла необхідність зняти недоторканність з судді Чауса, депутати були на канікулах. Тобто Вища рада правосуддя зможе розглядати ці питання набагато оперативніше.

«Більше того, якщо суддю, наприклад, застали на місці вчинення тяжкого чи особливого тяжкого злочину (а отримання хабара з боку судді – це є тяжкий злочин), то в цьому випадку на затримання не потрібно буде якихось додаткових згод», – пояснює заступник голови правління Центру політико-правових реформ Роман Куйбіда.

Ще однією важливою складовою судової реформи, яка чи не найбільше стосується безпосередньо громадян, які захищають свої інтереси у судових спорах, є поступове впровадження адвокатської монополії на представництво в судах. Це означає, що адвокати отримали виключне право представляти сторони в суді. Відбулося це не одразу з 30 вересня, а впродовж трьох років – із 1 січня 2017 р., 2018 р. і 2019 рр. у Верховному суді, в апеляційних і в місцевих судах.

Експерт «Реанімаційного пакету реформ» М. Жернаков називає таке нововведення контроверсійним, оскільки воно закріплено не просто у новому законі, а в змінах до Конституції і в разі, якщо це принесе негативні наслідки, скасувати таку норму буде набагато важче.

«Стан нашої адвокатури, на жаль, не набагато кращий, ніж стан усієї судової системи. Вона й надалі доволі централізована, також є питання з доброчесністю і мотивацією в багатьох адвокатів. Окрім

того, в нас існує виключно одна асоціація – Національна асоціація адвокатів України, яка фактично диктує адвокатам, що їм робити, а що ні. Тобто ситуація така, що не вселяє оптимізму.

Разом з тим, зменшити негативний вплив таких змін можна, якщо провести реформу адвокатури. По-перше, її треба децентралізувати і надати можливість адвокатам вільно обирати собі асоціації, які би формували відповідні кваліфікаційні органи і видавали відповідну ліцензію, тому що на сьогодні є ризик, що торгівля адвокатськими ліцензіями перетвориться у ще більший бізнес, ніж сьогодні. І по-друге, потрібно унормувати систему доступу до правничої професії, в тому числі до професії адвоката, щоб ці свідоцтва не видавалися і ними не торгували, а щоб можна було отримати будь-яку правничу професію: судді, адвоката, прокурора чи нотаріуса тільки після складання зовнішнього незалежного оцінювання на рівні держави, як це відбувається практично у всіх розвинених країнах», – зазначає експерт.

Водночас він не вважає, що не варто сильно драматизувати з цього приводу, адже адвокатська монополія запроваджується поступово, а тому є час провести відповідні зміни в закон про адвокатуру, аби подолати можливі негативні наслідки.

Висновки. Законодавчі зміни, які стосуються судової системи і вступили в силу 30 вересня загалом позитивні можуть бути ефективними, але за умови їх добросовісної реалізації.

«На жаль, у нашій судовій системі дуже сильно сидять такі неформальні практики як вибіркове застосування або незастосування якихось заходів відповідальності, практики впливів і тому подібне. Якщо знову ці практики будуть використовуватися, то ті прогресивні положення, які є в новому законі, можуть бути знівельовані», – попереджає Роман Куйбіда.

«Одного закону для функціонування оновленої судової влади буде недостатньо. Потрібно також привести у відповідність з цими змінами і процесуальний кодекс, і закон про Конституційний суд, інші законодавчі акти», – нагадує науковий консультант з правових питань Центру Разумкова В. Мусіяка.

Безперечно, неможливо зробити все одразу, враховуючи, що судова реформа не є окремою ланкою процесу – вона є логічною складовою концептуальних змін в Українській державі. Однак суспільство очікує значно більшого – з огляду на гостроту потреби в справедливому правосудді.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» №1402-VIII від 2 червня 2016 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2016. – №41–45. – Ст. 545.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2016.